

СИСТЕМА ХАРЧУВАННЯ У СЛОВ'ЯН, ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКОВІ ТА ПОЕТИКА ХАРЧОВОЇ КУЛЬТУРИ В КНИЗИ «КОДЫ ПОВСЕДНЕВНОСТИ В СЛАВЯНСКОЙ КУЛЬТУРЕ: ЕДА И ОДЕЖДА»

Лідія Артюх

Коды повседневности в славянской культуре: Еда и одежда. — С.Пб. : Алетейя, 2011. — 560 с.

Інститутом слов'янознавства Російської академії наук за матеріалами конференцій, присвячених концептам їжі й одягу в слов'янських культурах, видано збірник статей, які мають зацікавити етнологів, фольклористів, істориків, культурологів, а також широке коло читачів, не байдужих до тематики культури повсякдення.

Зупинимося на матеріалах, присвячених культурі харчування у слов'ян. Для етнологів особливо цікавими є, зокрема, статті О. Гури «Про один аспект використання кулінарного

коду у весіллі: судьба, доля» і В. Комарової «Прикмети й заборони, пов'язані з хлібом, на Російській Півночі». Символіка долі, на думку О. Гури, найбільше проявляється в тих моментах весілля, які пов'язані з єднанням молодих, весільним поїздом з молодою до молодого і весільною трапезою. Символічне наділення долею є найвиразнішим в обрядах переходу і в українській весільній традиції. Звичай благословіння хлібом і образами характерний не лише для Білорусі й Росії, він широко розповсюджений по всій території України і часто збігається зі звичаєм обсівання молодих житом, пшеницею, вівсом, горіхами. Символом спільної долі, за О. Гурою, у слов'янських традиціях слугує коровай, хліб, калач, курка, а головним механізмом розподілу є розділення й обмін цими атрибутами весілля. Так само хліб як носій долі, символ майбутнього благополуччя мислиться й у традиційній культурі Російської Півночі. В. Комарова розглядає низку заборон, пов'язаних з діями навколо хліба в цьому регіоні. Оскільки хліб у всіх слов'янських культурах є чи не головною побутовою цінністю, одним з найважливіших елементів культури, можна знайти достатньо аналогій між звичаями таких далеких територій, як Російська Північ і Україна. Символічний статус хліба проявляється, зокрема, у заборонах нешанобливого ставлення до нього. Хлібні крихти, шкуринки, недоїдки суворо заборонялося викидати. Їх дбайливо збирали, сушили, додавали до хлібної розчини й квасу-сирівцю або годували ними курей чи худобу. Існує по-

дібність звичаїв населення України (заборона їсти «забудько») і Російської Півночі (їсти «забытый», «забытыш»). В Україні не годилося вживати хліб, забутий у печі, бо він, згідно з повір'ям, набував негативної сили: «Забутий хліб — “перепічку”, не їли, лиш поросяткам викидали»¹; «Засадач не можна їсти»²; «Забутий хліб тільки на сировець — їсти не дають»³; «Забудько мама дочці не давала, щоб свати не забували сватати, бо останеться в дівках»⁴; «Забудько не дуже їдять, бо будеш забувать увесь світ»⁵; «Забудько ніззя їсти. Ним одлучали од грудей дитину, щоб цицьку забувала»⁶; «Забутий хліб дітям не давали, тільки худобі, бо в дітей пам'яті не буде»⁷. Про забуту вчинену, викачану та ще не спечену хлібину говорили так само: «Як всі хлібини в піч посадила, а одну забула десь під рушником в куточку, а тоді вслід спечеш, то не давай дітям, бо забуватимуть, а треба, щоб у них ума було багато»⁸. Побутувало ще й таке повір'я: «Як стався забутий хліб у печі, то хтось прийде голодний»⁹. Російський етнолог А. Топорков так само вважає, що забутий у печі хліб у слов'янських культурах наділений особливими властивостями: його давали людині, яка тужила після смерті близьких чи в разі кохання без взаємності, для того, щоб вона швидше забула свій біль [2, с. 477]. Мотивація невживання забутого чи неякісно спеченого хліба в росіян Півночі дещо відрізняється від трактування подібної заборони українськими інформаторами, зокрема в українців вона позбавлена еротичних і сварливих моментів.

Важливою для розуміння процесу сакралізації повсякденної їжі є стаття О. Левкієвської «Їжа повсякденна і їжа ритуальна: механізми переключення аксіологічних кодів». У дослідженні І. Седакової «Грудне молоко як міфологема: етнолінгвістичні аспекти» на матеріалі болгарської традиції розглянуто і проаналізовано семантику материнського молока як міфологеми та її вербальні й ритуальні втілення. У збірнику значну увагу приділено не лише кодуванню предметної сфери побуту, але й діям навколо неї, а також виконавцям цих

дій (М. Алексеєвський «Учасники похоронно-поминальних трапез на Російській Півночі», В. Добровольська «Нормативи, пов'язані з поведінкою жінки за столом, в селянській культурі Російської Півночі й Центральної Росії»). Розглядаючи поминальну традицію на Російській Півночі, М. Алексеєвський відповідно до класифікації учасників трапези О. Седакової [1] розподіляє їх на «партію живих» і «партію померлих». З першої групи найбільшу вагу на поминальному застіллі, на думку вченого, мають «чужі», оскільки саме їх частування сприймається в ритуалі поминок як вдале «кормління покійника». Крім того, наголошується особливий статус дітей у поховальному застіллі при похоронах дитини. На поминках в Україні вважається обов'язковим нагодувати дітей чи роздати їм ласощі «за помин душі покійного»: «Що даси дитині, то зразу піде до небіжчика»¹⁰. І це швидше співвідноситься не з опозицією *життя / смерть*, а з прагненням якомога кращого «кормління покійника». Застільному етикету, правилам поведінки жінки за столом і головним їхнім регуляторам присвячено статтю В. Добровольської. Такі регулятори безпосередньо пов'язані із соціальним статусом і фізіологією жінки.

Розглядаючи й аналізуючи культуру повсякдення, автори збірника значну увагу приділили історії побутової культури. Важливе значення мають статті «Тематично-історичний словник російської мови: одяг» М. Чернишової, «Переодягання в наполеонівську епоху» В. Новикова, «Функції їжі в іноземних описах Росії XVI–XVII ст.» І. Свириди, «Коли їсти нічого...»: їжа в екстремальних і кризових ситуаціях» І. Морозова. Важко перелічити всі статті, які стосуються глибин традиційної культури, як важко й виокремити серед них ті, які, на наш погляд, варті особливої уваги етнологів і фольклористів. Безперечно, цікавими для істориків культури будуть статті: «Достаток і обжерство в національній культурі. Про інтерпретацію сарматських бенкетів» (М. Лескінен), «Бенкет і обжерство на весіллі самозванців» (В. Мауль), «Мотиви їжі й пит-

тя в пародійних церемоніях при дворі Петра I» (Л. Трахтенберг). Окремий розділ книги присвячено кодам їжі, пиття й одягу у ХХ ст. О. Жидкова докладно розглядає харчовий код у багатьох перетвореннях періоду М. Хрущова, соціокультурне тло реформ, організацію харчування і структуру побутової діяльності, вирішення «жіночого питання» і, власне, насильницьку модернізацію радянського тогочасного суспільства, що супроводжувалася руйнацією традиційної селянської соціальності, зокрема «правил харчування». Зв'язок глобалізації і харчового коду сучасності, проблеми сумнівних досягнень підприємств фаст-фудів розглядає М. Загідуліна («Харчовий код як смисловий центр національної культури і проблема глобалізації»).

Важливою частиною книги є статті з використанням творів художньої літератури, які слугують матеріалом для вивчення певних періодів історії і дають можливість простежити концепти їжі й одягу в їхній спільності й особливості на тлі європейської культу-

ри. Варто відзначити серед них такі статті: «Вірш М. Заболоцького “Рибна лавка” і його образотворчі контексти» (Н. Злиднева); «Харчові образи як спосіб реалізації опозиції “свій-чужий” в оповіданнях Момо Капора» (П. Королькова); «Симулякри їжі в повісті В. Сорокіна “День опричника”» (К. Секе); «Поїдання культури: гастрономічні й травні метафори в радянській публіцистиці 1920-х рр.» (К. Гусарова). Роль алкоголю як частини харчового коду й культового маркера для процесу ідентифікації й визначення місця в опозиції *свій / чужий* дослідила Н. Куріна в статті «Водка в Росії — завжди тема» в літературі соцреалізму». Переліченими статтями не вичерпується все багатство цікавих ідей, глибоких досліджень і нетривіальних роздумів на тему концептів побутової культури, які повною мірою представлені в книзі. Зацікавлені читачі матимуть чудовий матеріал для роздумів, а науковці-гуманітарії — для подальшого розвитку окреслених ідей і дискусій на цю непересічну тему.

¹ Записала Л. Артюх у с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл.

² Записала Л. Артюх у с. Постолівка Волочеського р-ну Хмельницької обл.

³ Записала Л. Артюх у с. Помоклі Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.

⁴ Записала Л. Артюх у с. Межиріч Канівського р-ну Черкаської обл.

⁵ Записала Л. Артюх у с. Тінки Чигиринського р-ну Черкаської обл.

⁶ Записала Л. Артюх у с. Чичиркозівка Звенигородського р-ну Черкаської обл.

⁷ Записала Л. Артюх у с. Ятранівка Уманського р-ну Черкаської обл.

⁸ Записала Л. Артюх у с. Правобережна Сокілка Кобеляцького р-ну Полтавської обл.

⁹ Записала Л. Артюх у с. Товстенке Чортківського р-ну Тернопільської обл.

¹⁰ Записала Л. Артюх у с. Небрат Бородянського р-ну Київської обл.

1. Седякова О. А. Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян. — М., 2004.

2. Топорков А. Л. Хлеб // Славянская мифология : Энциклопедический словарь. — М., 2002.